

Kitap Kritiđi/Book Review

Allah'ın Ahlakiliği Sorunu -Ehl-i Sünnet'in Allah Tasavvuruna Ahlaki Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım-

“Güler, İlhami. *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu -Ehl-i Sünnet' in Allah Tasavvuruna Ahlaki Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım-* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 10.Basım, 2017.”

Rümeysa Nurdoğan

Çalışmanın amacı yazarın da belirttiği üzere kitap boyunca Allah-ahlak ilişkisini irdelemektir. İslam kelimasında Allah'ın insanla ilişkisinden doğan ahlak sorunlarına kelam ekollerinin yaklaşım tarzlarını karşılaştırmalı olarak ve Kur'an açısından kritik ederek ortaya koymaya çalışmaktadır. Biliyoruz ki Allah'a inanan dindar bir ferдин günlük yaşamının bütün boyutlarına, onun içselleştirdiği Allah tasavvuru etki etmektedir. Yazar da kitabında şu anda İslam dünyasında ve ülkemizde Müslümanların zihinlerinde yaşayan Allah tasavvurunun Kur'an'ın ortaya koyduğu tasavvurla ne derecede örtüştüğünü ortaya koymak istemektedir.

Kitap, giriş haricinde iki bölümden oluşmaktadır.

“Allah'ı gereği gibi takdir edememe” (6/91)'nin, sadece müşriklere has bir zaaf değil; bütün insanların ortak zaafı olduğuna dikkat çeken yazar, çoğunluk tarafından ahlakın Allah'a yakıştırılmadığının, ahlakın insana has bir şey olarak savunulduğunun altını çizmektedir. Yazar, bu izah tarzının altında yatan düşüncenin toplumumuzdaki Allah tasavvurunu güç ve kudretle eşdeğer gören anlayış olduğunu, bir deprem olduğunda meydana gelen felaketin toplumun en yüksek rütbelisinden sokaktaki vatandaşa kadar “ilahi ceza, imtihan, kader, tokat” kavramlarıyla Allah'ın üzerine atıldığını belirtmektedir. Bu muvaceheden bakıldığında yazarın kitabı ele almaktaki amacını; deprem gibi ilahi kaderle bağlantılı olarak görülen birçok konuda, Allah'ın hakkını Allah'a kulun sorumluluğunu ise kula teslim etme konusunda okuyucuda bilinç oluşturma şeklinde ifade edebiliriz.

Söz konusu kitapta, Tanrı tasavvurlarını ahlaki bozuntuya uğratmış insanların veya toplumların tarihte ve günümüzde, şahit olduğumuz şekliyle akıl almaz şiddet ve katliam örnekleri sergiledikleri dile getirilmiştir. İslam kelimasında kaza-kader, hüsün-kubuh, salâh-aslâh üst başlıklarıyla tartışılan konunun genel olarak Allah'ın ahlaki zatı ile ilgili

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kalam, Kahramanmaraş r.nurdogan1997@gmail.com
Graduate Student, Sütçü İmam University, Institute of Social Sciences, Kalam, Kahramanmaraş/Turkey

 This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

 Nurdoğan, Rümeysa. “Allah'ın Ahlakiliği Sorunu -Ehl-i Sünnet'in Allah Tasavvuruna Ahlaki Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım-”. *Mutalaa* 2/2 (Aralık 2022), 214-218.

ORC ID: orcid.org/0000-0002-4887-3420
ROR ID: ror.org/03gn5cg19
DOI: doi.org/10.5281/zenodo.7466874

 Geliş tarihi: 09.12.2022
Kabul tarihi: 19.12.2022

olduğu vurgulanmıştır. Bu tartışmanın başından beri iki ana damarı olduğu belirtilmiştir. Bunlardan birincisi tevhidi esas alan, Allah'ı güç ile özdeşleştiren ve daima O'nun haklarını savunan Eş'arîler; diğeri ise Allah'ın adaletini ön plana çıkaran, O'nu ahlak ile tenzih etmeye çalışan, hukukullahı koruduğu gibi insan haklarını da koruma savunusu içinde olan Mu'tezile'dir. Mâturidîliği ise yazar, Allah tasavvuru noktasında birçok yönden Mu'tezile'ye yakın görmektedir. Eş'arîliğin, Kur'an'ın Allah tasavvurunu gereği gibi ortaya koyamadığını dile getiren yazar; Allah'ın adaleti (ahlakiliği) noktasında Mu'tezile'nin ortaya koyduğu teorinin Kur'an'a, Eş'arîliğinkinden daha yakın olduğunu ifade etmesine rağmen, onların da özellikle Allah'ın merhameti konusunda büyük yanılığa düştüklerini belirtmiştir.

Yazar, ele aldığı sorunun (Allah'ın ahlakiliği) kaynağının parçacı-lafızcı yorum biçimi veya Kur'an'a yaklaşım tarzı olduğunu ifade etmiştir. Herhangi bir sorun, Kur'an'da araştırılırken yalnızca bir ayetten, cümleden ya da kelimedenden bir yaklaşım, çözüm elde etme yerine, Kur'an'ın bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmış; O'nun yüksek düzeyli edebi bir metin, bir hitabet olduğu göz ardı edilerek ifadelerin bütünüyle lafzi yorumlanmasının, çoğu yanlış anlamaların kaynağı olduğu dile getirilmiştir. Çalışmasında, hatalı olarak gördüğü bu tür yaklaşım tarzlarını benimsemediğini belirten yazar, Kelamcıların da çokça kullandığı "kıyâsu'l- gâib alâ şâhid" ilkesinden çokça yararlandığını ifade etmiştir.

Giriş bölümünde Allah tasavvurunun dini yaşamdaki önemine değinen yazar, Allah'ın başta semavi dinler olmak üzere dinlerin çoğunun düşünce merkezinde bulunan odak bir varlık ve insanların zihinlerinde dini yaşantılarının merkezini belirleyen bir kavram olmasından hareketle, müminlerin yaşamı ile Allah tasavvurları arasında kopmaz, zorunlu bir bağın varlığını vurgulamıştır. Tanrıtanımazlık karşısında bir Tanrıya inanma veya dinsizlik karşıtı olarak dindar olmanın önemli olduğu kadar, nasıl bir Tanrıya inanma ve nasıl bir dindarlık sorularının da en az bunlar kadar önemli olduğu dile getirilmiştir. Türk toplumunda Allah tasavvuru ve bu tasavvurun itikadi kökenlerine değinilmiş, Türk toplumunun dini düşünce kaynaklarının ve bilgilenme yolunun aynılığı ve etkinliği oranında, ortak bir dini tasavvur ayniliğinin olduğu ifade edilmiştir. Türk toplumundaki Allah tasavvurunun itikadi kaynağı konusunda yazar, Türkiye'de bulunan Müslümanların din anlayışlarının büyük bir kısmını, gelenek olarak Osmanlı'dan aldığını, Türkiye'de yaşayan Hanefîlerin itikatta Mâturidî olduklarını söyleseleler de genel olarak Eş'arîliğin etkisinde kaldığını belirtmiştir.

Yazara göre, bir toplumdaki zihniyet araştırmalarında başvurulan etkin yöntemlerden birisi, araştırılan konu hakkında halkın dilinde kalıplaşmış deyimleri ve edebiyat ürünlerini kullanmaktır. Yazar, bu deyimler ve atasözlerinin toplumun inandığı Tanrının nasıl bir Tanrı olduğu, neler yapıp neler yapmadığı hakkında bilgi verdiğini; bu nedenle de doğum, ecel, rızık gibi kaderle bağlantılı birçok konuda halkın dilinde kalıplaşmış deyimlerden ve atasözlerinden yararlandığını belirtir.

Kitabın birinci bölümünde Allah-ahlak ilişkisi ele alınmıştır. Ahlakın tanımı başlığı altında ahlak ve ahlaki eylem kavramlarının neliğine dair açıklamalarda bulunan yazar; sonrasında ahlaki eylemin değerinin kaynağı, ahlaki bilmenin imkânı gibi konulara yer vermiştir. Ahlakın Allah'a nispeti başlığı altında Allah hakkında konuşmanın ve ahlaki Allah'a izafe etmenin imkânı tartışılmış; bir ahlak, ilke ve kanundan bağımsız bir Tanrının totaliter bir kraldan farksız olacağı ve insanlarla ilişkisinin saygı, sevgi, adalet çerçevesinde değil de korku, itaat ve güç çerçevesinde olacağı altı çizilmiştir.

Allah'ın Ahlakiliği Sorunu -Ehl-i Sünnet'in Allah Tasavvuruna Ahlaki Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım-

Bölüm sonunda konu hakkında kendi değerlendirmelerini de ortaya koyan yazar, ahlakın otonomluğu konusunda Mu'tezile ve Mâturidî'lerin savunduğu vahiyden önce aklın ahlaki iyi ve kötüyü bilebileceği tezinin Kur'an tasavvuruna daha yakın olduğunu belirtmiştir. Allah'ın fiillerinin gâyeliliği konusunda, Ku'ran'da Allah'ın insana yönelik buyruklarının çoğunun gerekçeleriyle birlikte zikredildiğinin, ayrıca Kur'an'ın birçok yerinde Allah'ın abes, hikmetsiz iş yapmayacağına bize bildirildiğinin (25/115, 75/36) altı çizilmiştir. Allah'ın fiillerinin ahlakiliği ve bilinebilirliği konusunu yazar, varlığı yaratıp ona bir yol tayin eden bir Tanrı'nın kendisinin bundan beri olmayacağını "Şüphesiz, benim Rabbim doğru yol üzeredir." (11/56) ayetinden hareketle açıklığa kavuşturmuştur. Ayrıca, dilediğini dilediği gibi yapan, fiillerinden sual olunmayan bir Tanrı anlayışının; Kur'an'ın ahlaki Allah tasavvuruna aykırı olduğu dile getirilmiştir.

Kitapta Eş'arilerin ilahi irade ve kudrete dayalı görüşlerini dayandırdığı ayetler, yazar tarafından tek tek tahlil edilmiş; parçacı-lafızcı yaklaşım tarzı, Kur'an ayetlerinin yorumlanmasına yönelik verdiği zarar açısından eleştirilmiştir. Kur'an'ın bir hitabet, muhataba söylenilmiş bir söz olduğu unutulurken oradaki ifadelerin birer metafizik-teolojik doktrin gibi okunması, Allah'ın ahlaki niteliği ile ilgili birçok sorunun kaynağı olarak görülmüştür.

İkinci bölümde yazar, Allah-insan ilişkisinden doğan ahlaki sorunlar ana başlığı adı altında kader konusuna, Allah ile insan arasında toplumsal veya doğal boyutu olan ahlaki sorunlara ve Allah ile kişi (fert) arasındaki özel ilişkiden doğan ahlaki sorunlara yer vermiştir. Kader başlığı altında, sorunun kaynağına ve erken dönemdeki ilk tartışmalara değinilmiş; bu kapsamda Arapların İslam'dan önceki kader (dehr) anlayışları Kur'an ifadeleri ile dile getirilmiştir: "Dediler ki, bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Yaşarsınız ve ölürüz, bizi helak eden -dehr- den başkası değildir" (45/24). Hz. Muhammed zamanında bu konunun bir sorun olarak gündeme gelmediği belirtilmiş, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin hilafetleri döneminde sorunun belirginleştiğine dair birkaç örnek sıralanmıştır. Daha sonra Sıffin savaşı derken yaygın kader anlayışının Emevîlerin itikadı haline geldiğinin altı çizilmiş; süreç içerisinde kadercî anlayışa sahip Ca'd bin Dirhem ve Cehm bin Safvan'ın kurmuş olduğu Cebriyye mezhebinin ortaya çıktığı, buna karşın insan özgürlüğünü savunan Kaderiyye ve Mu'tezile gibi mezheplerin de teşekkül ettiği belirtilmiştir.

Bu dönemde karşıt görüşlere sahip olanlar arasında karşılıklı yazışmaların olduğu ve kader konusundaki görüşlerin risalelerde serdedildiği belirtilmiştir. Yazar, aynı tarihlerde yazılmış ve günümüze kadar gelen biri "cebr"i, diğeri ise buna karşı olarak insanın hürriyetini ve sorumluluğunu savunan iki risaleyi ve daha sonraları Ebu Hanife'nin risalelerinde sergilediği orta yolu tahlil etmeye çalışmıştır.

Cebircî anlayışı savunan, Hicrî birinci yüzyılda yaşamış olan dönemin Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz'dir. Kaderi inkâr eden muarızlarından gelen mektuplara karşılık olarak kader konusundaki görüşlerini ve delillendirmelerini bir risalede toplamıştır. Emevîlerin yazgıcı anlayışını reddeden, buna karşın insanın özgür ve sorumlu olduğunu Kur'an ayetlerine dayanarak temellendirmeye çalışan, Sünniliğin ilk temsilcilerinden olan Hasan-ı Basrî'dir. Yaptıkları zulümleri Allah'a isnat ederek meşrulaştırma gayreti içerisinde olan dönemin Emevî halifelerine gönderdiği risalelerde "Allah'a iftira attıklarını" dile getirmiştir.

Ebu Hanife'nin kader ve insan iradesine dair görüşlerini de yazdığı risalelerden hareketle ele alan yazar, onun konuya dair görüşünün "Allah'ın her şeyi ezelde bildiği ancak bu

bilgisinin insanın özgür iradesini etkilemediği” şeklinde olduğunu dile getirmiştir. Sonrasında kader tartışmalarının genel değerlendirilmesine geçilmiş, kader ve kaza kavramlarının Kur’an’daki anlam alanı, Allah’ın ezeli ilmi ve mutlak iradesinin kaderle olan ilişkisi ayetlerden delilleriyle birlikte açıklanmıştır.

Kader hakkındaki mevcut yaklaşımların çoğunun Kur’an ayetlerine dayandırıldığı belirtilmiş, bu nedenle de Kur’an’ın konuya büyük bir katkısının olduğu vurgulanmıştır. Kur’an’da insanın özgürlüğünü ve sorumluluğunu vurgulayan ayetler olduğu gibi O’nun mutlak ilim ve kudretini vurgulayan ayetlerin de olduğunu belirten yazar, ikinci grup ayetlerin -Kur’an’ın bir hitabet olduğu unutulurak- bağlamlarından koparılıp lafzî bir şekilde yorumlanması neticesinde, çok rahat bir şekilde bu ayetlerin ilahi kader anlayışına mesnet oluşturulabileceğinin altını çizmiştir.

Yazar kitabında iki kaderden bahsetmiştir: Biri kesinleşmiş kader (Allah’ın toplum, insan ve tabiata yüklediği kanunlar) diğeri ise Allah ile insan arasında karşılıklı özgür ilişkide belirlenmemiş kader. Bu ikincisinin nasıl gerçekleşeceğinin insanın özgür iradesiyle yapacağı tercihin yönüne bağlı olduğu belirtilmiş, Allah’ın insanla ilişkisinde davranış tarzının ne olduğunun gayet açık bir şekilde serdeden Kur’an ayetlerinden biri olan “*Eğer siz dönerseniz biz de döneriz.*” (17/8) ayeti gözler önüne serilmiştir.

Kitabı ele almaktaki amacının Allah ile insan arasındaki ahlaki ilişkinin nasıl bir zemine oturduğunu vahyi ve akli delilleriyle açıklamak olduğunu belirten yazar; insan hayatıyla iç içe olan eceller, doğumlar, cinsiyetler, fiyatlar, rızıklar, afetler gibi Allah ile insan arasındaki toplumsal ve doğal boyutu olan konulara değinmeyi de ihmal etmemiştir. Eceli, tabii(doğal) ve ihtirami (engellenen) olmak üzere ikiye ayıran yazar; tabii eceli, Allah’ın insan cinsi için tayin ettiği maksimum süreye insan metabolizmasının yaklaşması ve sonra da dağılması (biyolojik ölüm), ihtirami eceli ise metabolizmanın tabii süresini doldurmadan hastalık, afet, kaza vb. etmenlerden dolayı sonlanması olarak tanımlamıştır. Dünyadaki doğumlar konusu da Allah’ın belirlenmemiş kaderi alanında görülmüş; uzun boyluluk, yakışıklılık, sakat doğumlar, karakter, gen, cinsiyet, rızıklar gibi daha birçok konuda insan iradesinin payı olduğu ciddiyetle vurgulanmıştır. Depremin, jeolojik bir olay olmasından hareketle insanların iradeleri dışında gerçekleştiğini belirten yazar, tedbir alma konusunda fertlerin ve toplumların sorumlu olduğunu belirtmiştir.

İkinci bölümün son konusu olarak Allah ile kişi (fert) arasındaki özel ilişkiden doğan ahlaki sorunlara değinilmiştir. Bu başlık altında hidayet ve delalet, güç yetirilemeyen şeyle teklif, istihkak, Allah’ın imtihan ve ibret için acı çektirmesi, çocukların dünya ve ahirette acı çekmesi gibi konulara yer verilmiştir. Yazar; ayetler çerçevesinde hidayetin de dalaletin de insan iradesi dâhilinde olduğunu, insanın gücü dâhilinde imtihan edildiğini, istihkak konusunun (hak edilen ceza ve mükâfat) ahlaki bir misaka bağlı olduğunu, Allah’ın kimseye imtihan olsun ya da birileri ibret alsın diye acı çektirmeyeceğini belirtmiştir. Akıl ve vicdan çerçevesinde, Eş’arî’lerin Müslüman çocuklarının cennete, kâfir çocuklarının ise cehenneme gideceği şeklindeki görüşlerinin eleştiriye müsait olduğunun, böyle bir adaletsizliğin Allah’ın ahlakına yakışmayacağına altı çizilmiştir.

Sonuç olarak yazar, Hicrî birinci asırdan itibaren oluşan “ilahi kader” anlayışını, büyük ölçüde bir yanlışı ve bir nevi ahlaksızlığı meşrulaştırma tarihi olarak görmektedir. Geçmişte yapılmış yahut günümüzde hala yapılmakta olan birçok hatanın, ahlaksızlığın nedeninin bu kader anlayışı olduğunu vurgulayan yazar, dindar kimsenin hayatındaki en büyük yönlendirici gücün yanlışı Allah tasavvuru olduğunun altını çizmiştir. İnsan özgürlüğünün önündeki bu yanlışı Allah tasavvuru imajının, Kur’an’ın bize sunduğu

Allah'ın Ahlakiliği Sorunu -Ehl-i Sünnet'in Allah Tasavvuruna Ahlaki Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım-

“adaletli Allah tasavvuru” na ters düştüğünü belirten yazar; insanlığın sükûneti, ilerleme kaydetmesi adına doğru Allah tasavvurunun toplumumuzda oluşması gerektiğini önemle vurgulamaktadır. Mezhep odaklı değil de hakikat odaklı bir zihniyetin oluşmasına sade ve anlaşılır anlatımıyla büyük bir katkı sağlayan kitap, bilgilenme adına okunması gereken önemli kaynaklardan bir tanesidir.